

PERSPEKTIVE MEĐUODNOSA SOLIDARNOSTI, POVJERENJA I DOBROVOLJNOSTI U HRVATSKOM DRUŠTVU

Melanija STRIKA, Zagreb

Sažetak

U radu se iz sociološke perspektive razmatra međuodnos solidarnosti, povjerenja i dobrovoljnosti u hrvatskom društvu, uz korištenje rezultata novijih istraživanja ove problematike. Raspoloživost građana za povjerenje, dobrovoljnost i solidarnost preduvjet je njihova sudjelovanja u izgradnji civilnog društva od razine lokalne zajednice do makrorazine, a važan je čimbenik i u koncepciji cjeloživotnog učenja. Rad se bavi povjerenjem kao ključnom vrednotom za aktivnu participaciju građana u svim sferama njihova društvenog života, ali i povjerenjem kao odnosom. Civilna zauzetost u smislu slobodnog udruživanja i različitih civilnih inicijativa u složenim suvremenim društvima, osim povjerenja, traži znanje i primjenu koncepcije cjeloživotnog učenja, razumijevanje, vrijednosno opredjeljenje i spremnost za prihvaćanje odgovornosti. Jedna je od pretpostavki toga i primjereno definiranje, reguliranje i vrednovanje dobrovoljnog rada na institucionalnoj razini putem donošenja Zakona o volontiranju. To pitanje u Republici Hrvatskoj još uvijek nije riješeno na sustavan način.

Ključne riječi: solidarnost, povjerenje, dobrovoljnost, civilno društvo, građanska zauzetost, društvena mikrorazina, društvena mezorazina, društvena makrorazina, cjeloživotno učenje, Zakon o volontiranju.

Već je Durkheim solidarnost kao društveni fenomen držao nepodesnom za promatranje i mjerenje, a višeznačnost ovoga pojma očituje se u ambivalentnosti njegovog definiranja: je li riječ o etičko-psihološkom ili pak o sociološkom fenomenu, odnosno, promatramo li je s gledišta pojedinca ili društvene grupe? U tom smislu D. Lozina¹ navodi tipologiju solidarnosti u dihotomijama: prirodna/društvena, negativna/pozitivna, primarna solidarnost/regresivni solidarizam itd., a s obzirom na postojeće definicije solidarnosti razlikuje psihološko-teleološke,

¹ D. LOZINA, »Neke napomene uz pojam solidarnosti«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 37 (1987.), br. 3–4, str. 564.

etičko-teleološke i normativno-sociološke definicije.² Ne zanemarujući važnost ostalih, sa sociološkog gledišta zanima nas ponajprije definicija solidarnosti kao realnog »društvenog odnosa u ograničenoj skupini, utemeljenog na emocionalnom stavu zajedništva, unutar kojeg sudionici usklađuju svoje interese, težnje i aktivnosti i kojega obilježava određena vrijednosna dvoznačnost (...) Solidarnost je odgovornost jednoga za sve i svih za jednoga. Na taj način štiti se sigurnost i jača zaštita kako pojedinca tako i zajednice zbog uzajamne skrbi pojedinca za zajednicu i zajednice za pojedinca (što može biti rezultat spontanosti ili pak sankcionirano na neki drugi način)«. ³ Sociološko određenje solidarnosti na prvo mjesto stavlja njezine funkcionalne i interesne implikacije za pojedinca u društvu, društvene grupe i društvo u cjelini. Pri određivanju podrijetla pojma solidarnosti primjerena je dijakronijsko-sinkronijska analiza, koja uključuje etimološko istraživanje korijena ovog pojma, kao i smisao koji je poprimila u određenim socijalno-povijesnim okolnostima.⁴

S obzirom na to da solidarnost nije neposredna društvena činjenica, njezino mjerenje ovisi o određenju antropološkog polazišta o čovjeku, ali se proteže i na njezine institucionalne i socijetalne implikacije. U tom smislu u ranijem radu⁵ solidarnost smo odredili kao kompleksan društveni fenomen koji polazi od poimanja čovjeka kao relacionalnog, odgovornog bića, a iz te relacionalnosti proi-

² ISTI, nav. članak, str. 565–567.

³ ISTI, nav. članak, str. 567.

⁴ Š. Marasović u svojem recentnom članku na ovu temu između ostalog navodi i da *solidarnost* potječe od latinskog pridjeva *solidus (soldus)* = **čvrst, gust; tvrd, valjan, postojan; prav, pouzdan; cio, čitav**, iz čega se opet izvodi imenica *solidum* = **tvrd, valjan; tvrda zemlja; cijelo, cijela svota**. Povijesno-pravno gledano, solidarnost se izvodi iz starorimskoga pravnog instituta, pri čemu je jedan od jamaca, u slučaju nemogućnosti svih drugih, bio obvezan vratiti dug *in solido* = **u cjelokupnom iznosu**. Sam pojam solidarnosti u današnjem smislu pojavljuje se u govornom jeziku prvi put u vrijeme Francuske revolucije. Usp.: Š. MARASOVIĆ, »Porijeklo i sadržaj pojma 'solidarnost'«, *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.), br. 2, str. 355–357.

⁵ G. ČRPIĆ – M. STRIKA, »Nacrt za istraživanje solidarnosti u Hrvatskoj«, *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.), br. 2, str. 487. Pritom su ponuđene sljedeće hipoteze za mjerenje solidarnosti u suvremenom hrvatskom društvu: »1) Solidarnost u Hrvatskoj pozitivno je povezana s religioznošću na mikro i mezorazini, dok na makrorazini nema povezanosti solidarnosti i religioznosti. 2) Na mikro i mezorazini solidarnost je pozitivno povezana s odnosom prema radu, poduzetničkim mentalitetom koji je spreman na prihvaćanje rizika; s dostojanstvom rada i radnika, a negativno je povezana s poduzetničkim mentalitetom koji teži isključivo maksimizaciji profita, te s potrošačkim mentalitetom. 3) Solidarnost je pozitivno povezana s povjerenjem u ljude i institucije na sve tri razine. 4) Solidarnost je pozitivno povezana sa spremnošću na dobrovoljnost na sve tri razine. 5) Solidarnost je u pozitivnoj korelaciji sa supsidijarnošću, poštivanjem ljudskih prava i osjetljivošću za siromašne i socijalno isključene. 6) Solidarnost je pozitivno povezana s dobi, obrazovanjem i spolom. Očekujemo da će se pokazati da su obrazovaniji, stariji i žene solidarniji na mikro i mezorazini, dok na makrorazini ne očekujemo značajnu povezanost. 7) Solidarnost na mezorazini značajno je povezana s općim dobrom.« Usp.: ISTI, nav. članak, str. 489.

zlazi njegova društvenost – interakcija s drugima u suvremenim društvima visoke razine kompleksiteta, dok iz odgovornosti proizlazi zauzetost za druge, koja se između ostalog očituje i na mikrorazini, makrorazini i mezorazini društva. Treba napomenuti da zauzetost pojedinca za druge (te, u konačnici, za društvo) zahtijeva društvenu »protutežu« u smislu zauzetosti društva (drugih) za pojedinca.

1. Solidarnost i povjerenje

1.1. Neka suvremena promišljanja i studije o povjerenju

Kako se općenito misli u socijalnoj teoriji, društveno povjerenje među građanima, kao jedna od najsnažnijih sila izgradnje društva, pridonosi nizu drugih važnih čimbenika na sve tri društvene razine (makro, mezo i mikrorazini): ekonomskom rastu i učinkovitosti tržišne ekonomije, stabilnosti i efikasnosti vladavine demokracije, društvenoj integraciji, pravednoj raspodjeli javnih dobara, ali jednako tako i osobnom zadovoljstvu, optimizmu, dobrobiti, zdravlju, obrazovnim i ekonomskim postignućima građana, kao i njihovoj uključenosti u inicijative i organizacije civilnog društva. Povjerenje se drži ključnim elementom socijalnog kapitala, a možemo ga promatrati kao *društveno povjerenje* (u užem smislu), koje podrazumijeva horizontalno, uzajamno povjerenje među građanima nekog društva, te *političko povjerenje*, u smislu vertikalnog, uzajamnog društvenog povjerenja između građana i organiziranih asocijacija njihovih političkih predstavnika (političkih stranaka, lobija i sl.), odnosno povjerenja građana u institucije (političkog) sustava. U ovom radu koristimo pojam *povjerenja*, odnosno *društvenog povjerenja* u širem smislu, koji obuhvaća oba vida povjerenja.

Kroz povijest socijalne misli formirala su se dva pravca promišljanja povjerenja. Tzv. *individualistička škola*⁶ promatra povjerenje kao osobinu ličnosti, povezanu s ključnim crtama osobnosti ili s individualnim socio-demografskim određenjima poput spola, dobi, naobrazbe, prihoda ili klasne pripadnosti. S druge strane, *socijetalna škola*⁷ shvaća povjerenje kao osobinu koja je vlastita društvu prije no pojedincu, podrazumijevajući da pojedinci sudjeluju u izgradnji kulture povjerenja i imaju koristi od takve kulture, odnosno od socijalnih i političkih institucija koje pridonose razvoju društvenih odnosa, stavova i ponašanja koji generiraju povjerenje. Stajališta predstavnika ove teorijske škole sugeriraju da su društva karakterizirana visokom razinom povjerenja redovito premrežena brojnim

⁶ Vidjeti: G. W. ALLPORT, *Pattern and Growth in Personality*, Holt, Rhinehart and Winston, New York, 1961.; R. INGLEHART, »Trust, well-being and democracy«, u: M. E. WARREN (ur.), *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999., str. 88–120.

⁷ Npr. R. D. PUTNAM, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York, 2000.; R. HARDIN, »The street-level epistemology of trust«, *Politics and Society*, 21 (1993.) Dec., str. 505–529.

dobrovoljnim udrugama i organizacijama, te takva interakcija i zauzetost njihovih građana generira visoke razine povjerenja,⁸ odnosno da povjerenje proizlazi iz iskustva, te pojedinci neprestano »ažuriraju« svoje osjećaje povjerenja ili nepovjerenja kao odgovor na promjenu okolnosti u svojim životima.⁹ To je od osobite važnosti za naše promišljanje o međudnosu povjerenja, dobrovoljnosti i solidarnosti. S druge strane, principi demokracije zahtijevaju provjerljivost društvenih aktera i njihovih djelovanja, što opet podrazumijeva »institucionalizaciju« i određenog društvenog nepovjerenja.

1.1.1. Povjerenje kao odraz kulturno-povijesnog naslijeđa društva

Analizirajući odnos povjerenja, blagostanja i demokracije,¹⁰ R. Inglehart koristi empirijska istraživanja iz dvaju projekata Svjetske studije vrednota (World Values Surveys), koji su provedeni 1990.–1991. i 1995.–1998. u više od 60 država širom svijeta, te su reprezentativna za više od 70% svjetskog stanovništva.

Povjerenje je određeno kao relativno trajna osobina nekog društva, koja odražava cjelokupno povijesno naslijeđe nekog naroda, uključujući ekonomske, političke, religiozne i druge čimbenike.

Iako, u interakciji s drugim kulturnim čimbenicima, povjerenje vodi stabilnoj demokraciji, sama činjenica postojanja demokratskih institucija ne jamči nužno međuosobno povjerenje. Političke institucije nekog društva tek su jedan između mnogih čimbenika koji utječu na stvaranje kulture povjerenja ili nepovjerenja.

Kako pokazuju rezultati dviju Svjetskih studija vrednota, ispitanici s višim stupnjem naobrazbe i oni s postmaterijalističkim vrednotama pokazuju više razine međuosobnog povjerenja. Ove dvije skupine čine materijalno i društveno relativ-

⁸ Prema Putnamu, socijalni kapital čine uzajamnost i povjerenje koji su etablirani kao norme, a stvaraju se u društvenim vezama. Indikatori socijalnog kapitala su članstva u klubovima i organizacijama građanskog ili društvenog tipa; zauzeto sudjelovanje u životu zajednice; volontiranje, neformalna druženja i društveno povjerenje kao pravilo ponašanja. Među mogućim uzrocima smanjenja socijalnog kapitala u američkom društvu Putnam navodi: vremenski pritisak povezan s poslom; ekonomske teškoće; uključivanje žena u plaćenu radnu snagu i posljedice koje ono ima na obiteljski život; destabilizaciju braka; stambenu mobilnost; širenje predgrađa gradova; revoluciju u komunikacijskim tehnologijama; promjene u opsegu i strukturi gospodarstva; porast države blagostanja, revoluciju građanskih prava i socio-kulturni fenomen '60-ih godina 20. stoljeća (pokret protiv Vijetnamskog rata; kultura pobune protiv autoriteta). 50% ukupnog smanjenja socijalnog kapitala u suvremenom američkom društvu, misli Putnam, može se objasniti već samom smjenom generacija od poslijeratne (II. svjetski rat), prema generacijama rođenim '50-ih i '60-ih godina 20. stoljeća, te onima rođenim još kasnije. Osim smjene generacija, navodi još i utjecaj televizije, putovanje do radnog mjesta i natrag te prezaposlenost pojedinaca. Usp. R. D. PUTNAM, *nav. djelo*.

⁹ R. HARDIN, *nav. članak*.

¹⁰ R. INGLEHART, »Trust, well-being and democracy«, u: M. E. WARREN (ur.), *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999., str. 88–120.

no dobro situirani članovi društva te posjeduju resurse i vještine koji ih štite od mnogih životnih rizika. No, ni sama naobrazba ne generira međuljudsko povjerenje; o povezanosti višeg stupnja naobrazbe i više razine međuljudskog povjerenja možemo govoriti u kontekstu relativno dobrostojećih društava.

Međuosobno povjerenje izrazito je snažno povezano s religijskom tradicijom nekog društva, međutim, valja imati na umu da dotične religijske tradicije datiraju davno prije razdobljâ u kojima su dotična društva doživjela industrijski razvoj.¹¹ Usporedba razlika po nacijama u razinama društvenog povjerenja odražava cjelokupno povijesno iskustvo tih društava, a ne utjecaj njihovih dominantnih religioznih tradicija danas.

Može se tvrditi da ekonomski razvoj pogoduje razvoju demokracije ne samo zbog mobilizacije masa i javnosti nego i stoga što pogoduje razvoju podupirućih kulturnih orijentacija u društvu. Pritom je kao ključne čimbenike potrebno istaknuti: kulturu povjerenja (ključni element u pojavi demokracije jest pravilo postojanja »lojalne opozicije«, što znači da i vlast i opozicija poštuju demokratska pravila obnašanja, izbora i promjene vlasti) i masovnu legitimaciju (koja je ključna za demokracije jer, bez obzira na to kako demokracija bila uspostavljena u dotičnom društvu, bilo djelovanjem domaćih elita bilo stranim osvajanjem, njezin opstanak ovisi o tome hoće li se demokratske institucije ukorijeniti u društvu).

1.1.2. Povjerenje kao racionalna oklada

P. Sztompka¹² se u svojem djelu o sociologijskoj teoriji povjerenja pozabavio dvostrukom paradigmatском smjenom koja se događa u sociologiji, tj. premještanjem fokusa s društva na društvene aktere te, u sociologiji akcije, od utilitarnih ka humanističkim usmjerenjima. Na taj način kultura izranja prema vrhu sociologijskog zanimanja.¹³ Govoreći o vječnom epistemološkom jazu, odnosno ljudskom

¹¹ Tako društva protestantskog i konfucijanističkog naslijeđa pokazuju više razine međuosobnog povjerenja no društva rimokatoličkog ili islamskog naslijeđa. Od 18 društava iz studije, u kojima više od 35% populacije vjeruje da se većini ljudi može vjerovati, 13 je protestantskih, 3 konfucijanistička, 1 je hinduističko, a samo 1 (Irska) je pretežno katoličko. Među 10 društava s najnižom razinom međuosobnog povjerenja 8 je katoličkih, 1 islamsko i 1 pravoslavno, dok nijedno nije protestantsko ili konfucijanističko. 3 protestantska društva s relativno niskim razinama društvenog povjerenja (Istočna Njemačka, Letonija i Estonija) bila su pod komunističkim režimima. Povijest komunističke vladavine ima tendenciju preoblikovanja povijesnog naslijeđa određenog društva, pa tako gotovo sva bivša komunistička društva imaju relativno niske razine društvenog povjerenja – osim Kine (koja je društvo konfucijanističkog naslijeđa). Možemo se složiti s Putnamom da vladavina glomaznih, hijerarhijskih i centraliziranih birokracija razara društveno povjerenje. Usp. R. INGLEHART, nav. članak.

¹² P. SZTOMPKA, *Trust: A sociological theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

¹³ P. SZTOMPKA, nav. djelo, str. 3 i 11.

stanju nedostatnog znanja, sigurnosti i kontrole u pogledu vlastitog i tuđeg djelovanja, Sztompka sugerira da je povjerenje oklada,¹⁴ te tako sociologiju povjerenja smješta pod okrilje teorije racionalnog izbora. Iako se čin povjerenja u užem smislu uvijek odnosi na osobe, te je povjerenje u svojoj konkretnosti djelovanje *kao da* budućnost *jest* sigurna, Sztompka propušta uočiti značenjsku težinu koju iskorak u neizvjesnu budućnost (*kao-da-jest*) ima za osobu, jer drži da je povjerenje u temelju racionalno-kalkulativno određeno. Tako se u njegovoj interpretaciji povjerenje otkriva kao kontrolirana odluka prije nego kao odgovor na situaciju koju je nemoguće »zauzdati« racionalnim izborom, odnosno kontrolom. Problem s takvom teorijom je u tome što ne daje zadovoljavajuće odgovore na problematiku povjerenja u iznimno kompleksnim sustavima, kako bi rekao A. Giddens¹⁵, društava visoke moderne, koja su u velikoj mjeri karakterizirana »neprozirnošću« (»opaqueness«) ekspertnih sustava o kojima ovisi sam opstanak dotičnih društava, a navedeni ekspertni sustavi, s druge strane, opstaju i uopće mogu opstati zahvaljujući povjerenju koje u njih imaju društveni akteri kompleksnih postmodernih društava.

1.1.3. Povjerenje kao delegiranje

Fenomenu povjerenja neki autori, poput psihologa C. Castelfranchija i R. Falconea¹⁶ prilaze koristeći se kognitivnim modelom povjerenja, koji podrazumijeva postojanje nužnih mentalnih elemenata poput uvjerenja i ciljeva, te odluku pojedinca o njihovom delegiranju¹⁷, odnosno *povjeravanju na djelovanje*, i drugim akterima. Pritom se kvantitativni vidovi povjerenja (snaga, stupanj povjerenja) utemeljuju u uvjerenjima i ciljevima, odnosno u njihovoj snazi i stupnju koji zauzimaju u pojedinčevoj mentalnoj slici svijeta. Tako se povjerenje može promatrati kao bitno mentalni odnos aktera¹⁸, koji najčešće (ali ne nužno) vodi uspostavljanju socijalnog odnosa.

¹⁴ ISTI, *nav. djelo*, str., 25: »Trust is a bet about the future contingent actions of others.«

¹⁵ A. GIDDENS, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1992.

¹⁶ C. CASTELFRANCHI – R. FALCONE, *Social Trust: A Cognitive Approach* (internetski dokument: www.istc.cnr.it/doc/61a_360p_Trust-libroKluwer.pdf).

¹⁷ »Pri delegiranju, delegirajući akter (x) treba ili želi određeno djelovanje od aktera kojem delegira [svoje povjerenje u očekivano djelovanje, nap. M. S.] (y), te uključuje [očekivano, nap. M. S.] djelovanje u svoj plan: x se oslanja na y (...),« Usp. ISTI, *nav. članak*.

¹⁸ U smislu da samo misleći akter može vjerovati drugom akteru (koji ne mora nužno biti misleći), odnosno samo takav akter koji ima ciljeve i uvjerenja, te od drugog aktera očekuje ponašanje usmjereno ostvarenju nekog cilja. No, ovdje držimo potrebnim ograničiti šira promišljanja dana u navedenom članku (koja se također odnose i na interakciju čovjek – računalo ili čovjek – sustav, tj. misleći akter – ne-misleći akter), na odnos dvaju mislećih aktera (interakcija čovjek-čovjek, koja je uvijek nužno i socijalni odnos). Usp. ISTI, *nav. članak*.

1.1.4. Povjerenje kao forma socijalnog kapitala

R. D. Putnam se u svojoj utjecajnoj studiji o građanskim tradicijama u modernoj Italiji¹⁹ bavi funkcioniranjem institucija vlasti u 20 talijanskih pokrajinskih vlada te dolazi do zaključka da su znatna odstupanja u učinkovitosti regionalnih vlasti usko povezana s time koliko su udruge ukorijenjene i zaživjele u pojedinim pokrajinama. Pritom su uočene velike razlike između pokrajina sjeverne Italije, gdje građani aktivno participiraju u različitim vrstama sportsko-rekreativnih, kulturnih i volonterskih udruga, a pokrajinske vlasti pokazuju visok stupanj djelotvornosti u kreiranju i provođenju društveno-političkih i ekonomskih inicijativa, i pokrajina južne Italije, gdje pasivnost i nedovoljan angažman građana korespondiraju s neučinkovitošću i korumpiranošću lokalnih vlasti. Tu povezanost Putnam objašnjava pomoću pojma socijalnog kapitala, odnosno umrežavanja i normiranja uzajamnosti i povjerenja koje usvajaju pripadnici nekog društva asocijacijama koje međusobno stvaraju, te djelujući u njima izgrađuju interakciju i suradnju. Oblici socijalnog kapitala su opći moralni resursi jedne zajednice, pa možemo razlikovati tri glavna oblika: povjerenje, društvene norme i obveze, te društvene mreže aktivnosti građana, posebno dobrovoljne asocijacije. Na taj način Putnamova koncepcija socijalnog kapitala postaje jedna od ključnih varijabli za analizu političkih i ekonomskih fenomena u društvenim znanostima. No, u toj koncepciji problematična je samodostatnost udruživanja i nedovoljna distinkcija posljedica udruživanja horizontalnog (egalitarnog) i vertikalnog (hijerarhijskog) tipa, pri čemu će ovo potonje među akterima prije stvoriti ovisnost no uzajamnost.²⁰ Naime, s obzirom na to da je postizanje konsenzusa oko zajedničkih ciljeva i djelovanja presudno za jačanje civilnog angažmana, nepostojanje potrebe postizanja konsenzusa u asocijacijama hijerarhijskog tipa pridonosi opadanju socijalnog kapitala. Sama po sebi, puka interakcija nije dovoljna za izgradnju socijalnog kapitala ako u nju od početka nije ugrađena pozitivna vrijednosna orijentacija, a potrebno je naglasiti i da socijalna relevantnost udruge raste razmjerno s mogućnošću da se njihova unutarnja sposobnost interakcije i suradnje protegne na širi društveni kontekst.

1.1.5. Povjerenje kao kultura demokratskog kapitalizma

Stapanje nacionalnih ekonomija u jednu sveobuhvatnu globalnu ekonomiju zbiva se u eri koju F. Fukuyama drži erom svršetka ideoloških sukoba, odnosno

¹⁹ R. D. PUTNAM – R. LEONARDI – R. NANETTI, *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, N. J., 1993.

²⁰ Sam Putnam donosi tu distinkciju, ali je dalje ne razrađuje kako bi se očekivalo, u smislu postavljanja svrhe udruživanja i formalnog ustroja asocijacije kao važnijih od pukog fenomena udruživanja. Usp. R. D. PUTNAM – R. LEONARDI – R. NANETTI, *nav. djelo*, str. 173, 176.

svijetom koji se »preobraća« na demokratski kapitalizam.²¹ Fukuyama u posve funkcionalističkoj maniri proglašava da demokracija i kapitalizam, da bi dobro funkcionirali, trebaju zdravo civilno društvo čije je blagostanje, međutim, uvjetovano razinom društvenog povjerenja kao sveobuhvatnim kulturnim obilježjem.²² Priznanje koje pojedinac očekuje od društva, kao njegova temeljna težnja, u suvremenim složenim društvima ostvaruje se ponajprije na ekonomskom području, te kultura [društava *na ekonomski pogon*, nap. M. S.] ima prvorazrednu ulogu u realizaciji nacionalnog i društvenog blagostanja. Japan, Sjeverna Koreja, SAD i Njemačka u Fukuyaminoj su viziji [bez detaljnije razrade ove teze, op. M. S.] okarakterizirana kao »nefamilistička društva« ili »društva visoke razine povjerenja«, te stoga i sposobna uspostaviti multinacionalne korporacije mnogo veće od onih koje, primjerice, uspostavljaju »familistička društva«, odnosno »društva niske razine povjerenja«, poput Francuske, Kine, Južne Koreje ili Italije. No, misli ovaj autor, SAD bilježi opadanje društvenog povjerenja zbog rastakanja mreže društvenih veza koju uzrokuju reforme liberalnog kapitalizma i fenomen da država blagostanja »guta« crkve, građanske inicijative i asocijacije, kao i samu obitelj, s njihovim specifičnim odgovornostima. Negativan učinak na društveno povjerenje donosi također otuđenje pojedinca posredovano masovnim medijima, te pretjerano – ideološko – isticanje ljudskih prava.²³

Preispitujući promišljanja nekih prethodno navedenih autora, pitanjem odnosa između glavnih američkih religioznih tradicija, odnosno kongregacija i vjerskih zajednica u SAD-u, s jedne strane, i društvenog povjerenja, s druge strane, kao bitne sastavnice društvenog kapitala koja omogućuje suradnju društvenih skupina i njihovu sposobnost za izgradnju društva – što su karakteristike ključne za funkcioniranje demokratskih društava – pozabavila se empirijski u svojem recentnom doprinosu skupina američkih sociologa sa Sveučilišta Notre Dame u Indiani.²⁴ Autori su se osobito pozabavili povezanošću intenzivnog angažmana građana u konzervativnim religioznim skupinama u američkom društvu i stupnja povjerenja koje iskazuju prema susjedima, suradnicima na poslu i ljudima uopće. Prema nekim inozemnim istraživanjima,²⁵ stariji i obrazovaniji skloniji su povjerenju prema svim kategorija-

²¹ F. FUKUYAMA, *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*, New York, Free Press, 1995.

²² F. FUKUYAMA, *nav. djelo*, str. 5–7.

²³ ISTI, *nav. djelo*, str. 308–311.

²⁴ M. R. WELCH – D. SIKKINK – E. SARTAIN – C. BOND, »Trust in God and Trust in Man: The Ambivalent Role of Religion in Shaping Dimensions of Social Trust«, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43 (2004.), br. 3, str. 317–343.

²⁵ Usp. R. D. PUTNAM, »Bowling alone: America's declining social capital«, *Journal of Democracy*, 6 (1995.), str. 65–78; J. BREHM – W. RAHN, »Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital«, *American Journal of Political Science*, 41 (1997.), str. 999–1023;

ma ljudi, uključujući susjede i kolege na poslu, što podržavaju i nalazi istraživanja »Aufbruch« iz 1997. (rezultati za Hrvatsku²⁶), a potvrđuje i navedena američka studija.²⁷ Pritom je utvrđeno da su religiozne podgrupe važne za uspostavu društvenog povjerenja, ali ih je potrebno specifično proučavati s obzirom na kulturno okruženje i socijalnu strukturu pojedinih religioznih kongregacija i zajednica. Naime, sustavi vjerovanja i (sub)kulture specifičnih podgrupa mogu igrati mnogo veću ulogu u odnosu religioznosti i povjerenja no što se obično pretpostavlja.²⁸

1.2. Odnos povjerenja i solidarnosti u hrvatskom društvenom kontekstu

Socijalističkom sustavu neki domaći autori²⁹, kao jedan od najvećih prigovora, zamjeraju njegov dugoročno negativan utjecaj na vrijednosni sustav hrvatskih građana danas, koji se reflektira u tzv. »komunističkom mentalitetu« i njegovim konkretnim realizacijama u vidu društvene pasivnosti, neodgovornosti, familizma i političke podobnosti građana. Iako drže da je socijalistički sustav bio presudan čimbenik u formiranju »komunističkog mentaliteta«, autori ipak upozoravaju da su zapreke modernizaciji i demokratizaciji društva bivše SFRJ postojale i prije njezinog nastanka, odnosno da sežu još u razdoblje Kraljevine Jugoslavije i prije nje Austro-Ugarske Monarhije.³⁰ Stoga i za solidarnost kakva je razvijana u SFRJ i bivšem

C. SMIDT, »Religion and civic engagement: A comparative analysis«, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, September (1999.), str. 176–192.

²⁶ Usp. P. ARAČIĆ – G. ČRPIĆ – K. NIKODEM, *Postkomunistički horizonti*, Biblioteka Diacovensia, Đakovo, 2003., str. 107.

²⁷ Misli se na: M. R. WELCH – D. SIKKINK – E. SARTAIN – C. BOND, nav. članak.

²⁸ Tako pripadnost katolicizmu, glavnim strujama protestantizma i židovstvu ne pokazuje značajan utjecaj na društveno povjerenje jer su granice ovih podgrupa u odnosu na šire društvo dovoljno permeabilne, te ne utječu na opadanje društvenog povjerenja. Teze o ograničavajućem utjecaju konzervativne struje protestantizma (fundamentalista i evangelika) na društveno povjerenje rezultati ovog istraživanja ne podržavaju, već, naprotiv, pobijaju. (Usp. F. FUKUYAMA, *nav. djelo*, str. 286; također i: R. WUTHNOW, »Mobilizing civic engagement: The changing impact of religious involvement«, u: T. SKOCPOL – M. P. FIORINA (ur.), *Civic engagement in American democracy*, Brookings Institution Press, Washington D. C., 1999., str. 33–66). Zanimljivo je, međutim, da pentekostalci kao kongregacija koja u odnosu prema »svijetu« iskazuje gotovo manihejsku maniru poimanja konflikta dobra i zla u svakodnevnim situacijama, pokazuje značajan stupanj nepovjerenja, ali istodobno pokazuju visoku povezanost unutar svoje kongregacije. Nalazi istraživanja ne podržavaju pretpostavku da bi religiozna praksa u smislu pohađanja bogoslužja bila indikator socijalnog povjerenja. Religiozni angažman sam po sebi također nije u mogućnosti formirati mehanizam po kojem bi američki ispitanici bili automatski osposobljeni za demokratsku participaciju u smislu uspostavljanja društvenog povjerenja.

²⁹ P. ARAČIĆ – G. ČRPIĆ – K. NIKODEM, *Postkomunistički horizonti*, Biblioteka Diacovensia, Đakovo, 2003., str. 93.

³⁰ Usp. D. ČENGIĆ – I. ROGIĆ (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2001.; prema: P. ARAČIĆ – G. ČRPIĆ – K. NIKODEM, *nav. djelo*, str. 93.

socijalističkom sustavu (kao društveni imperativ), možemo zaključiti da je, zbog odsutnosti mogućnosti slobodnog odlučivanja i udruživanja građana, često imala devijantna obilježja. Od svih oblika društvene kontrole karakteristične za socijalistički sustav za naše propitivanje raspoloživosti hrvatskih građana za povjerenje i solidarnost svakako je najzanimljivije atomiziranje i izolacija pojedinca, a time i razaranje načela supsidijarnosti društva,³¹ koje je presudno za razvijanje solidarnosti, poglavito organske. Tako se događa dezintegracija osnovnih jedinica društva, poput obitelji, ali i raspadanje velikih simboličkih sustava integracije i osmišljavanja svakodnevice, poput religije, tradicije, kao i parcijalnih simboličkih sustava poput profesije ili okolice,³² koji bivaju »progutani« od sustava. Stoga je važno detektirati koji konkretni čimbenici utjecaja stoje u pozadini raspoloživosti hrvatskih građana za povjerenje i solidarnost, te koliku težinu ima svaki od predloženih čimbenika utjecaja na formiranje solidarnosti kakva prevladava u hrvatskom društvu.

Smanjenje opasnosti od »zajedničkog neprijatelja« s početka agresije na Hrvatsku gubi legitimacijsku funkciju u smislu solidarnosti,³³ ali kod građana raste i nepovjerenje što se tiče nekih ne samo strateški, gospodarski i nacionalno nego i simbolički vitalnih događaja iz novije hrvatske povijesti. Dodatni problem je plošnost medijskog prikazivanja ideoloških podjela hrvatskog društva kroz sukob »crvenih« (duhovnih sljednika komunizma) i »crnih« (duhovnih sljednika fašizma). Hrvatsko društvo ima tendenciju prema modelu društva organske solidarnosti kako ju je opisao E. Durkheim, ali to ne podrazumijeva i primjereno visoku razinu stvarne solidarnosti hrvatskih građana.

1.2.1. Povjerenje hrvatskih građana u institucije

Kako su posljedice socijalističkog razdoblja još uvijek prisutne i u suvremenom hrvatskom društvenom kontekstu i sustavu vrijednosti, te su dodatno pojača-

³¹ Ovdje govorimo o supsidijarnosti u smislu definicije koju daje G. Bežovan: »Supsidijarnost, kao temeljno načelo organizacije zapadnih društava, pretpostavlja ili znači decentralizaciju, uz naglašavanje prava i obveze subjektivne odgovornosti i samopomoći. Država u odnosu na pojedinca i društvo djeluje supsidijarno. Viša socijalna jedinica može pomoći nižoj socijalnoj jedinici samo onda ako se ova ne može više pouzdati u svoje resurse.« (Usp. G. BEŽOVAN, »Amoralni familizam kao prepreka ostvarenju načela supsidijarnosti u hrvatskom društvu«, u: S. BALOBAN – G. ČRPIĆ (ur.), *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve / Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 59–60).

³² Usp. P. BERGER – T. LUCKMANN, *The Social Construction of Reality: a Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books Ltd., 1991., kao i T. LUCKMANN, *The Invisible Religion*, Macmillan, New York, 1974.

³³ Ovdje je primjereno spomenuti tzv. »herojski kodeks« kao vrijednosni podsustav prisutan na nacionalnoj razini hrvatskog društva. Usp. J. ŽUPANOV, »Dominantne vrijednosti hrvatskog društva«, *Erasmus*, 2 (1993.).

ne procesom tranzicije, što pokazuju recentna i teorijska³⁴ i empirijska istraživanja provedena u hrvatskom društvu,³⁵ sklop ovih okolnosti očituje se na mikro, mezo i makrorazini društva u niskoj razini povjerenja građana jednih u druge i u institucije sustava,³⁶ posebice u važne institucije bez kojih suvremena demokratska društva ne mogu opstati: zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, te u medije.³⁷

Povjerenje je slaba točka svih totalitarnih sustava, koji su usmjereni upravo na njegovo razbijanje razaranjem primarnih i/ili egzistencijalnih relacija među ljudima, kao što su zajedništvo proizišlo iz krvnog srodstva te zajedništvo proizišlo iz ljubavi i prijateljstva. Građanske vrijednosti povjerenja, dobronamjernosti i idealizma, prema M. Sullivanu,³⁸ utemeljene na volji pojedinaca i skupina da ustraju na općim načelima poštenja i reciprociteta, temeljni su izvor društvene i političke moći. Prema istraživanju »Aufbruch«, tek petina građana tranzicijskih postkomunističkih europskih zemalja misli da se većini ljudi može vjerovati, dok ostali zagovaraju oprez. U Hrvatskoj je taj odnos 16,8% povjerljivih prema 78,9% opreznih. Povjerenju su skloniji stariji i obrazovaniji. Povjerenje je ključna vrednota za aktivnu participaciju građana u svim sferama njihovoga društvenog života, koja u složenim suvremenim društvima traži znanje i primjenu koncepcije cjeloživotnog učenja, razumijevanje, vrijednosno opredjeljenje i spremnost za prihvaćanje odgovornosti.

S obzirom na iskazano povjerenje hrvatskih građana, u istraživanju »Vjera i moral u Hrvatskoj« iz 1998., institucije i pokreti grupirani su u tri skupine: prvu skupinu, u koju građani imaju najviše povjerenja, čine Katolička crkva, vojska, škola i policija; drugu skupinu, u koju građani imaju dosta povjerenja, čine pokret za ljudska prava, ekološki pokret i ženski pokret, te sudovi, Hrvatski katolički radio, državna poduzeća i Vlada RH, dok treću skupinu, u koju građani nemaju osobitog povjerenja, čine međunarodne institucije (NATO; EU; OUN), svi mediji osim HKR-a i neke hrvatske institucije, poput Hrvatskog sabora, sindikata i novih privatnih po-

³⁴ J. ŽUPANOV, »Dominantne vrijednosti hrvatskog društva«, *Erasmus*, 2 (1993.).

³⁵ Primjerice, istraživanja: »Aufbruch« iz 1997. (rezultati objavljeni u: P. ARAČIĆ – G. ČRPIĆ – K. NIKODEM, *Postkomunistički horizonti*, Biblioteka Diacovensia, Đakovo, 2003.); »Vjera i moral u Hrvatskoj« iz 1998. (djelomično izvješće: *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.), br. 4); »Europsko istraživanje vrednota« iz 1999. (rezultati objavljeni u: *Bogoslovska smotra*, 70 (2000.), br. 2); »CIVICUS – Indeks civilnog društva« iz 2001. (izvještaj objavljen u: *Društvena istraživanja*, 12 (2003.), br. 3–4); »Praćenje siromaštva u Hrvatskoj« iz 2004.

³⁶ S. BALOBAN – I. RIMAC, »Povjerenje u institucije u Hrvatskoj«, *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.), br. 4, str. 663–672.

³⁷ G. ČRPIĆ – M. STRIKA, »Nacrt za istraživanje solidarnosti u Hrvatskoj«, *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.), br. 2, str. 477–491.

³⁸ W. M. SULLIVAN, »Demokratski imperativi: povjerenje, dobronamjernost, idealizam«, u: S. MYERS (ur.), *Demokracija je rasprava. Građanski angažman u starim i novim demokracijama*, Connecticut College, New York/London, 1996., str. 1, prema: P. ARAČIĆ – G. ČRPIĆ – K. NIKODEM, *nav. djelo*, str. 106.

dužeća. Ovaj posljednji nalaz podudara se s istraživanjima povjerenja u analogne institucije i pokrete na europskoj razini, a razlika između hrvatskog i europskog povjerenja u institucije očituje se u obratnoj situaciji koja upućuje na veće povjerenje građana europskih zemalja u nove pokrete (pokret za ljudska prava, ekološki i ženski pokret iz druge grupe), no u tradicionalne institucije (prva grupa)³⁹.

Baveći se problematikom socijalne osjetljivosti mlade populacije,⁴⁰ G. Črpić zaključuje da mladi ljudi pokazuju vrlo nisko povjerenje u neke ključne društvene institucije, poput Vlade, Sabora ili medija, kao i u nova privatna poduzeća, te su skloni pragmatički opravdati, ali i sami poduzeti etički neprihvatljive oblike ponašanja za ostvarenje ciljeva koje drže važnima u životu (podmićivanje pri odlasku liječniku; pri upisu na željeni fakultet ili u školu; pri ubrzavanju administrativnih postupaka u državnoj upravi; pri kršenju prometnih propisa). No, mladi su također i najspremniji založiti svoj život za druge, o čemu se afirmativno izjasnilo 64% studenata i 53% srednjoškolaca (u usporedbi s općom populacijom starom od 18 do 24 godine – također 53%; općom populacijom u dobi od 25 do 35 godina – 47%, te općom populacijom u širem smislu – 49%). Postojanje socijalne osjetljivosti mladih neupitno je, ali je problematično što perspektivu za njezino izražavanje ne vide u institucijama sustava, u koje očito imaju nisko povjerenje.

1.2.2. Povjerenje hrvatskih građana u medije

Nepovjerenje građana u građane, kao i nepovjerenje u medije, posebne su zapreke razvoju civilnog društva. Prvo se očituje u deklarativnoj osudi društveno neprihvatljivih oblika ponašanja, poput korupcije, koju su isti građani, s druge strane, prema vlastitom izjašnjanju, u velikom postotku spremni prakticirati ne samo kao prihvatljiv izlaz iz zamršenih administrativnih postupaka nego i pri maksimiranju važnih životnih ciljeva, poput stjecanja odgovarajuće naobrazbe ili zaposlenja. Drugo se očituje u senzacionalističkom stilu izvještavanja pojedinih medija, koji svejedno postižu visoke naklade (ili možda upravo *zbog* toga?) i služe građanima kao najčešći izvor informacija o društvenim zbivanjima. Veličini koju zauzima medijski prostor u Hrvatskoj s obzirom na (in)formiranje javnosti trebalo bi posvetiti osobitu pozornost upravo zbog nedostatne razvijenosti civilnog društva, odnosno nedostatne uključenosti građana u civilne inicijative,⁴¹ a time i

³⁹ S. BALOBAN – I. RIMAC, nav. članak.

⁴⁰ G. ČRPIĆ, »Socijalna osjetljivost mladih«, u: S. BALOBAN (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve / Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 161–179.

⁴¹ U svezi s nedostatnom uključenosti hrvatskih građana u civilne inicijative usp. M. VALKOVIĆ – G. ČRPIĆ – I. RIMAC, »Pregled postotaka i aritmetičkih sredina (MEAN) istraživanja 'Vjera i moral u Hrvatskoj'«, *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.), br. 4, str. 511.

protoka neposrednih i provjerljivih informacija među samim građanima u odnosu »licem u lice«, odnosno među udrugama građana. Povjerenje u medije, zbog njihovog oblikovanja slike stvarnosti u svijesti ljudi, u suvremenim društvima također je važan čimbenik društvenog povjerenja. Mediji osim toga sve više postaju i važan čimbenik socijalizacije.

Stariji građani Hrvatske i oni s osnovnim obrazovanjem, prema istraživanju »Aufbruch«, više vjeruju medijima kada govore o svjetskim zbivanjima nego oni mlađi i visoko obrazovani, a slična je situacija i s povjerenjem u medije u odnosu na religioznost: oni koji sebe drže »posve religioznima«, kao i oni »posve neregiozni« pokazuju veće povjerenje u medijska izvješća o svjetskim zbivanjima nego oni koji su »donekle religiozni«. ⁴² Ti nalazi pokazuju rezultate slične istraživanju iz 1998., ⁴³ kojim je utvrđeno da hrvatski građani najmanje vjeruju nezavisnim tjednicima i novinama, sklonima senzacionalističkim napisima, potom HRT-u, dok je omjer povjerenja u lokalne radijske postaje gotovo ravnomjeran (51,2% ispitanika uopće ne vjeruje ili malo vjeruje lokalnim radijskim postajama, dok 47,4% ispitanika ima dosta ili vrlo veliko povjerenje u lokalne radijske postaje). O Hrvatskom katoličkom radiju zasebno se s nepovjerenjem izjasnilo 33% građana, dok istu postaju s povjerenjem sluša 56,7% građana. ⁴⁴

1.2.3. Civilno društvo kao odraz međusobnog povjerenja hrvatskih građana

Civilno društvo, prema definiciji koju navodi G. Bežovan ⁴⁵ u članku nastalom na temelju istraživanja provedenog u sklopu međunarodnog projekta »Civicus – Indeks civilnog društva« iz 2001., možemo odrediti »(...) kao područje institucija, organizacije, mreža i pojedinaca (i njihovih vrednota), smještenih između obitelji, države i tržišta, povezanih nizom civilnih pravila koja zajedno dijele, a u koje se ljudi dobrovoljno udružuju radi zagovaranja općih interesa«. Utvrđeno je da hrvatski zakonski okvir ove problematike »pati« od prenormiranja, zakonodavnih i birokratskih zapreka, odnosno normativnog optimizma; u političkom okviru zapreke su nepovjerenje prema organizacijama civilnog društva i nadzor

⁴² P. ARAČIĆ – G. ČRPIĆ – K. NIKODEM, *nav. djelo*, str. 172–173.

⁴³ G. ČRPIĆ – M. J. MATAUŠIĆ, »Povjerenje u medije«, *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.), br. 4, str. 673–683.

⁴⁴ No, autori članka (G. ČRPIĆ – M. J. MATAUŠIĆ, *nav. članak*, str. 675) napominju da je pri interpretaciji rezultata dobivenih o povjerenju u HKR potrebno uzeti u obzir njegovu povezanost s Katoličkom crkvom, koja prema ovom istraživanju od svih institucija ima najviše povjerenje građana, te rezultati HKR-a zbog toga odskaču od ostalih medija (s izuzetkom povjerenja u lokalne radijske postaje – nap. autorice ovog članka).

⁴⁵ G. BEŽOVAN, »Zakonski, politički i kulturni okvir za razvoj civilnog društva u Hrvatskoj«, *Revija za socijalnu politiku*, 10 (2003.), br. 1, str. 23 i 24.

od strane vlasti, a za socijalni je okvir karakteristična niska razina socijalnog kapitala, primjerice, vrlo mali broj hrvatskih građana članovi su nekih organizacija i udruženja.⁴⁶ Raspoloživost za suradnju s gospodarstvom i državom, kao dva važna sektora u »trokutu« koji čine zajedno s civilnim društvom, također nije zadovoljavajuća. Osim zaklada, fundacija, privatnih ustanova i nekih oblika zadruga, udruge su najčešća forma organiziranja civilnog društva u Hrvatskoj, putem kojih se u institucionalnom obliku realizira ustavna odredba o slobodi udruživanja hrvatskih građana.⁴⁷

Tako Bežovan zaključuje da je izgradnja vrijednosne dimenzije civilnog društva ograničena niskim stupnjem povjerenja građana, te u tome vidi šansu za uključivanje udruga i organizacija civilnog društva. Pri svojoj zanimljivoj analizi zapreka ostvarivanju načela supsidijarnosti u Hrvatskoj⁴⁸ ovaj se autor koristi teorijskim modelom američkog sociologa E. Banfielda,⁴⁹ primjenjivim na zaostala društva, pri čemu se kao ključna zapreka društvenom razvoju prepoznaje sindrom *amoralnog familizma* koji, u određenom socio-kulturno-ekonomskom kontekstu, može prožeti predmoderna društva u tolikoj mjeri da ih autor označava kao *društva amoralnog familizma*. Taj model je za hrvatske prilike opisan pomoću nekoliko ključnih gledišta, pri čemu se kao zajednička točka nameće ostvarivanje kratkoročnih materijalnih interesa nuklearne obitelji na štetu općeg dobra i društvenog razvoja.⁵⁰

⁴⁶ M. VALKOVIĆ – G. ČRPIĆ – I. RIMAC, »Pregled postotaka i aritmetičkih sredina (MEAN) istraživanja 'Vjera i moral u Hrvatskoj'«, *Bogoslovska smotra*, 68 (1998.), br. 4, str. 511.

⁴⁷ Čl. 43 Ustava Republike Hrvatske (usp. *Ustav Republike Hrvatske*, internetski dokument: <http://www.sabor.hr/Download/2003/03/28/ustav.pdf>).

⁴⁸ G. BEŽOVAN, »Amoralni familizam kao prepreka ostvarenju načela supsidijarnosti u hrvatskom društvu«, u: S. BALOBAN – G. ČRPIĆ (ur.), *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve / Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 74–82.

⁴⁹ Vidjeti u: E. BANFIELD, *The Moral Basis of a Backward Society*, The Free Press, New York, 1958., str. 83–101, prema: G. BEŽOVAN, nav. članak, str. 75.

⁵⁰ Kao gledišta karakteristična za hrvatski društveni kontekst Bežovan navodi: 1. nezainteresiranost za promicanje grupnih ili zajedničkih interesa ako se ne podudaraju s osobnim interesima pojedinca, odnosno njegove obitelji; neobičajenost civilnih inicijativa i neodgovornost za opće dobro i javna zbivanja; 2. za javna zbivanja postoji zanimanje samo onih koji su za to plaćeni, tj. državnih službenika; građani su zainteresirani za takva pitanja tek u slučaju ugroženosti obiteljskih interesa; 3. nemogućnost i nezainteresiranost građana da utječu na kvalitetu javnih usluga; kljentelizam; 4. organiziranost, motivacija i usmjeravanje akcija dolaze izvana – nema osnovnih pogonskih sila koje motiviraju građane da se uspješno i svrhovito organiziraju, a to su nesebičnost i zainteresiranost za civilne aktivnosti, te međuljudsko i međugrupno povjerenje; 5. javni službenici ne identificiraju se s ciljevima organizacija i grupa te nema zalaganja oko promocije tih ciljeva, kao ni oko osobne izgradnje u smislu ljudskih kvaliteta i naobrazbe; rutinsko obavljanje poslova; 6. javni službenici samorazumljivo primaju mito u svakoj prilici kada mogu ostati neotkriveni; građani darovima i mitom kupuju zakonom predviđene usluge javnih službenika i

1.2.4. Perspektive solidarnosti

U hrvatskom društvu, prema istraživanju »Aufbruch« (1998.), utvrđeno je da solidarnost na osobnom planu (82,5% građana) dvostruko nadmašuje solidarnost na društvenom planu (41,8%). Stajalište o klasnoj solidarnosti prilično je upitno već i zbog načina integracije pojedinaca u klasu u bivšem sustavu, koji se provodio inicijacijom u partiju, često ili prisilno ili bez stvarne motivacije, ili zbog interesa koji se nisu nužno poklapali s partijski proklamiranim interesima, a često su služili za izražavanje nekih drugih oblika integracije koje je službena ideologija držala nepoželjnim (npr. prevlast pripadnika srpske nacionalnosti u represivnim strukturama poput policije i vojske).

Prema istom istraživanju, osobna solidarnost u Hrvatskoj s obzirom na religioznost (72,1% solidarnih i izrazito solidarnih građana) također je znatno veća u odnosu prema društvenoj solidarnosti s obzirom na religioznost (44,1%). Prema definiciji koju predlaže teolog Š. Marasović, solidarnost bi bila »(...) trajna i čvrsta unutrašnja opcija za drugoga u nevolji, popraćena takvom vanjskom pomoći i podrškom da [one, nap. M. S.], od onoga tko ih pruža, iziskuju određeni rizik«. Dakle, ovdje je riječ o solidarnosti kao egzistencijalnom projektu, odnosno kao o prostoru podudaranja dviju (ili više) egzistencija, ulazjenja u egzistenciju drugoga.⁵¹ Na ovo se može nadovezati promišljanje o solidarnosti L. Neuholda, koji ističe potrebu dugoročnog planiranja *nove* solidarnosti, koja bi bila više od zadanog socijalnog projekta, egzistencijalno ucijepljena u čovjekov vrijednosni sustav. Besplatnost solidarnosti u njezinoj religioznoj dimenziji mjesto je susreta kršćanina s Bogom, osobito u situacijama kada reciprocitet solidarnosti nije slučaj. Globalni kontekst solidarnosti u budućnosti bi se mogao operacionalizirati kroz sektorsku solidarnost, praktičnu i lakše ostvarivu, ali i labilniju. Tako se ujedno izbjegava i zamka da pojam solidarnosti, shvaćen odviše apstraktno, postane ideološka kategorija.⁵²

pretpostavljaju da mito bude očekivano i primljeno; 7. ugrožene skupine zalažu se za čvrst društveni režim i poredak zbog nedostatka materijalnih i obrazovnih mogućnosti, kao i samopouzdanja i povjerenja; 8. angažman u javnom interesu drži se sumnjivom aktivnošću i plaćeničkim djelovanjem za interese neke strane organizacije ili zemlje; 9. pretpostavlja se korumpiranost vladajuće elite, podobnost i politički klijentelizam. Bežovan povezuje ove Banfieldove hipoteze s diskusijama o privatizaciji u Hrvatskoj te s nalazima istraživanja »Vjera i moral u Hrvatskoj« (1998.) i »Europsko istraživanje vrednota« (1999.), koja izvješćuju da je u Hrvatskoj najraširenija solidarnost *licem u lice*, odnosno na mikrorazini. No, fenomen amoralnog familizma potrebno je zasebno istražiti u hrvatskom društvu. Usp. G. BEŽOVAN, nav. članak.

⁵¹ Usp. Š. MARASOVIĆ, »Porijeklo i sadržaj pojma 'solidarnost'«, *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.), br. 2, str. 353.

⁵² Usp. L. NEUHOLD, »Wertewandel und Solidarität«, *Theologisch-praktische Quartalschrift*, (1996.), br. 3, str. 282–284; prema: J. GRBAC, »Solidarnost u civilnom društvu«, u: S. BALO-

2. Solidarnost i dobrovoljnost

2. 1. Neka pojmovna određenja u svezi s dobrovoljnošću

Dobrovoljnim ili *volonterskim radom* drži se neprofitna, neplaćena i nekarijeristička aktivnost kojom pojedinci pridonose dobrobiti svojih bližnjih, zajednice ili cijelog društva. Kroz povijest je imao dva osnovna oblika: tradicionalne običaje uzajamne samopomoći i organizirano djelovanje zajednice u kriznim razdobljima.

Prema drugoj definiciji povezanoj s problematikom volonterstva i dobrovoljnog rada, *volonterom* se drži čovjek koji najmanje dva sata tjedno stavlja na raspolaganje potrebitima.⁵³ Osim toga, volonterski rad u hrvatskom sociokulturnom i ekonomskom kontekstu nije cijenjena djelatnost.⁵⁴

U svojoj komparativnoj studiji volonterstva, Anheier i Salamon⁵⁵ analiziraju kulturne razlike u određivanju volonterstva u odnosu prema plaćenom radu i prema prisilnom radu, te se bave usporednom analizom učestalosti volontiranja, socijalnim osobinama volontera i njihovim motivacijama. Utvrđena je čvrsta povezanost neprofitnog sustava te uloge i važnosti volonterstva. Ovi autori drže da je volontiranje kulturni i ekonomski fenomen u smislu načina organizacije društva, alokacije društvene odgovornosti te u smislu građanske zauzetosti koju očekuju od svojih članova. U državama blagostanja, poput Švedske i Njemačke, volontere se držalo svojevrsnim »dobročiniteljima-amaterima«; volontiranje je imalo marginalnu ulogu te se očekivalo da može biti zamijenjeno radom profesionalne plaćene radne snage.⁵⁶ U bivšim socijalističkim zemljama Srednje i Istočne Europe volontiranje se, nakon pada socijalističkih režima, držalo zastarjelom koncepci-

BAN (ur.): *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve / Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 91–110.

⁵³ *Praćenje siromaštva u Hrvatskoj: neki pokazatelji*, Hrvatski Caritas i Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK, 2004., internetski dokument: http://snc.hbk.hr/public_html/siromastvo_2005.doc.

⁵⁴ G. BEŽOVAN, »Zakonski, politički i kulturni okvir za razvoj civilnog društva u Hrvatskoj«, *Revija za socijalnu politiku*, 10 (2003.), br. 1, str. 38–39.

⁵⁵ Studijom su bile obuhvaćene zemlje EU (Austrija, Belgija, Finska, Francuska, Njemačka, Irska, Nizozemska, Švedska, Španjolska i Velika Britanija); zemlje Srednje i Istočne Europe (Češka, Mađarska, Rumunjska i Slovačka) te zemlje Latinske Amerike (Argentina, Brazil, Kolumbija, Meksiko i Peru). Usp. H. K. ANHEIER – L. M. SALAMON, »Volunteering in cross-national perspective: Initial comparisons«, 62 *Law and Contemporary Problems*, 43 (Autumn 1999.), internetski dokumenti: http://www.lse.ac.uk/collections/CCS/pdf/CSWP_10_web.pdf, <http://www.law.duke.edu/journals/lcp/articles/lcp62dAutumn1999p43.htm>.

⁵⁶ H. K. ANHEIER – L. M. SALAMON, nav. članak, str. 1.

jom, jer ga se nije razlikovalo od uobičajenih dobrovoljnih radnih akcija, iniciranih od vladajuće partije.

Početak 21. stoljeća, međutim, volontiranje postaje jedan od najvažnijih uvjeta izgradnje solidarnosti u suvremenim društvima, s obzirom na to da dobrovoljni rad, kako se misli, pridonosi izgradnji ljudskog, društvenog i ekonomskog potencijala,⁵⁷ te uključivanju građana u civilno društvo i njegov razvoj, od razine lokalne zajednice do makrorazine, a važan je čimbenik i u koncepciji *cjeloživotnog učenja* (*life-long learning*). Osim toga, volontiranje prelazi nacionalne granice društava i postaje globalni fenomen, ponajprije zahvaljujući procesima individualizacije, sekularizacije i globalizacije, te je sve manje povezano s religioznom i nacionalnom pripadnošću ili tradicijom. Dugoročno volontiranje je također u opadanju u odnosu na kratkoročni volonterski angažman, a njegov smisao mijenja se od služenja drugima ka postizanju kvalificiranosti i samoostvarenja te vidljivih rezultata svojeg djelovanja.⁵⁸

Anheier i Salamon donose nekoliko definicija volontera i volontiranja.⁵⁹ Tako su, prema definiciji Crvenog križa, volonteri »pojedinci koji izlaze izvan okvira plaćenog zaposlenja i uobičajenih dužnosti da bi na drukčiji način dali svoj doprinos, ne očekujući pritom korist ili naknadu, iz uvjerenja da njihove aktivnosti jednako pridonose dobiti i zajednice i njih samih«. UN ekstenzivno definira volonterstvo kao »doprinos pojedinaca u smislu neprofitnog, neplaćenog i nekarijističkog djelovanja za dobrobit svojih bližnjih, kao i društva u cjelini«, te prema ovoj definiciji volonterstvo obuhvaća i uzajamnu samopomoć i različite oblike kolektivne akcije. U ekonomiji je volonterski rad problematičan pojam jer nema tržišne cijene koja mu određuje vrijednost.

Iako u ovom radu pojmove *volonterstva*,⁶⁰ *volontiranja* i *volonterskog rada*, odnosno *dobrovoljnosti* i *dobrovoljnog rada* koristimo kao sinonime, hrvatski Prijedlog Zakona o volontiranju, na primjer, s pravnog gledišta nešto drukčije

⁵⁷ Volontiranje se ne ostvaruje samo u neprofitnim organizacijama nego i u javnim organizacijama, kao i u poslovnim sustavima. Usp. H. K. ANHEIER – L. M. SALAMON, nav. članak, str. 12.

⁵⁸ H. K. ANHEIER – L. M. SALAMON, nav. članak, str. 12.

⁵⁹ H. K. ANHEIER – L. M. SALAMON, nav. članak, str. 6.

⁶⁰ Koncepcije volonterstva u Australiji, Velikoj Britaniji i SAD-u utemeljene su na Lockeovom poimanju samoorganizirajućeg društva izvan okvira države. Za Tocquevillea su dobrovoljna akcija i dobrovoljno udruživanje temelj demokratske politike jer, prema njegovu mišljenju, dobrovoljni sektor štiti društvo od tiranije većine. Za razliku od ove koncepcije, njemački pojam za volonterstvo, *Ehrenamt*, odnosno **počasna služba**, odražava drukčije viđenje ovog fenomena kao služenja javnom dobru. Usp. H. K. ANHEIER – L. M. SALAMON, nav. članak, str. 5.

definira pojmove *volontiranja*⁶¹ i *volontera*⁶², držeći pritom da se ovi pojmovi ne mogu u potpunosti poistovjetiti s pojmovima *dobrovoljnog rada* i *dobrovoljca*. Prema mišljenju predlagatelja Zakona⁶³, pojam *volonter* ustalio se u govornoj praksi hrvatskoga jezika kao tuđica koja je u svakodnevnoj jezičnoj uporabi.

Općenito, među glavne motivacijske kategorije volonterskog angažmana možemo ubrojiti:⁶⁴ vrijednosne orijentacije (djelovanje u skladu s vrednotama i uvjerenjima o važnosti pomaganja drugima); reciprocitet u činjenju dobra; priznanje vlastitih vještina i doprinosa; razumijevanje drugih i proširenje vlastitih horizonta; povećanje samopoštovanja; volontiranje kao reakciju na vlastita iskustva ili težnje; socijalno-normativne motivacije (želja za priznanjem od strane »značajnih drugih«); refokusiranje s negativne slike o sebi i vlastitih problema na probleme

⁶¹ Čl. 3 Prijedloga Zakona na sljedeći način definira *volontiranje*: »(1) Volontiranje jest pružanje usluga čije pružanje nije u suprotnosti s Ustavom i zakonima Republike Hrvatske, a koje se pružaju drugoj osobi, za dobrobit druge osobe ili za opće dobro i to dobrovoljno i bez naknade. (2) Volontiranjem se ne smatra pružanje onih usluga čije se pružanje zakonom zahtijeva ili koje je osoba dužna pružati. (3) Volontiranjem se ne smatra pružanje usluga koje su određene obiteljskim, prijateljskim ili dobrosusjedskim odnosima. (4) Volontiranjem se ne smatra pružanje usluga koje za cilj ima zadovoljenje kakvog osobnog interesa ili stjecanje dobiti kao niti pružanje usluga u okviru radnog odnosa. (5) Volontiranjem, u smislu ovog zakona, se ne smatra rad neplaćenih pripravnika (volonterski rad) uređen propisima o radnim odnosima.« Usp. NACIONALNA ZAKLADA ZA RAZVOJ CIVILNOG DRUŠTVA RH, *Prijedlog Zakona o volontiranju*, 2004. Internetski dokument: zaklada.civilnodrustvo.hr/files/Zakon_o_volontiranju.pdf, str. 5.

⁶² Čl. 4 Prijedloga Zakona na sljedeći način definira *volontera*: »(1) Volonter, u smislu ovog Zakona, je svaka fizička osoba koja je sklopivši ugovor s organizatorom volonterskih usluga pristala volontirati. (2) Fizička osoba koja pruža usluge članu svoje obitelji nije volonter u smislu ovog Zakona. Činjenica da osoba pruža značajnu pomoć ili skrb članu svoje obitelji, te stoga nije volonter prema ovom zakonu, ne utječe na njezina prava u svezi s tim uslugama, a koja joj pripadaju na temelju nekog drugog propisa.« Usp. *isto*, str. 5.

⁶³ Predlagatelj Zakona je Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva Republike Hrvatske, osnovana 24. studenoga 2003., na temelju Zakona o Nacionalnoj zakladi za razvoj civilnog društva, prihvaćenog 16. listopada 2003. od Hrvatskog sabora. Prilikom izrade Prijedloga Zakona Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva koristila se preporukama stručnjaka pod naslovom »Recommendations and Conclusions on Legal Issues Affecting Volunteers« s konferencije održane 23.–26. siječnja 2002. godine u organizaciji Zaklade Stefan Batory u Varšavi i Međunarodnog centra za besprofitno pravo (International Center for Not-for-Profit Law – ICNL). Na konferenciji se raspravljalo o europskoj pravnoj regulativi i praksi volontiranja. Preporuke su prilagođene socio-ekonomskom kontekstu tranzicijskih zemalja. Za izradu Prijedloga Zakona uzet je u obzir način pravnog reguliranja volonterskog rada u Litvi, Poljskoj, Portugalu i Češkoj, kao i nacrt prijedloga analognog slovenskog zakona. Konzultirana je također i državna uprava RH, te organizacije s javnim ovlastima i udruge civilnog društva. Prijedlog Zakona bio je tema na forumima udruge održanim 2004. u Splitu, Osijeku, Opatiji i Zagrebu. Usp. *isto*, str. 3–4.

⁶⁴ J. ESMOND – P. DUNLOP, *Developing the Volunteer Motivation Inventory to Assess the Underlying Motivational Drives of Volunteers in Western Australia*, 2004., str. 7–8 (internetski dokument: <http://www.clanwa.com.au/pdf/MotivationFinalReport.pdf>).

drugih; izgradnju socijalne interakcije s drugima; izgradnju profesionalne mreže veza u svrhu pronalazjenja boljeg zaposlenja.

Volonterizam nudi alternativu podjeli rada i tržišnoj funkcionalnosti čovjeka u zapadnom industrijaliziranom društvu te omogućuje mladim ljudima da rade za zajednicu istodobno razvijajući svoje vještine i učeći nove, primjenjive i u tržišnom sustavu. Uključivanje, osobito mladih osoba, u lokalne projekte koji pridonose poboljšanju zajednice, povećava njihov osjećaj odgovornosti za zajednicu i vrijednosti civilnog društva.⁶⁵ U tom smislu hrvatski Nacionalni program djelovanja za mlade iz siječnja 2003.,⁶⁶ kao jedan od ključnih oblika angažmana mladih osoba u razvoju civilnog društva ističe i njihov dobrovoljni rad u društvenim institucijama i humanitarnim organizacijama. No, dobrovoljni rad u nas se često pogrešno shvaća kao resurs besplatne ili jeftine radne snage.

2.2. Odnos dobrovoljnosti i solidarnosti u hrvatskom društvenom kontekstu

Zbog nedovoljnog shvaćanja važnosti dobrovoljnosti i dobrovoljnog rada, mnoge nerazvijene ili nedovoljno razvijene zemlje svijeta još uvijek ne prepoznaju volontere kao svoj strateški resurs. Iznimka od toga pravila nije ni Hrvatska. Upravo stoga veliko značenje imaju inicijative i preporuke nadnacionalnih institucija poput OUN ili EU za poticanje volonterskog rada te njegovo institucionalno i zakonsko reguliranje.⁶⁷ Operacionalizacija ovih preporuka vrlo se ozbiljno shvaća i provodi u razvijenim zemljama, posebice u EU, dok se u tranzicijskim društvima poput hrvatskoga potencijal volonterskog rada pretežno iscrpljuje u aktivnosti-

⁶⁵ *White Paper: Strategy and Key Objectives for a Youth Policy in the European Union – Second Contribution of the European Youth Forum to the European Commission's White Paper on Youth Policy (adopted by the Council of Members, Bruxelles, Belgium, April 6–7, 2001)*. Internetski dokument: <http://www.volontiram.info/use/index.html>.

⁶⁶ Nacionalni program djelovanja za mlade (donesen u siječnju 2003.), u poglavlju 5.6. »Izgradnja civilnog društva i volonterski rad«, točka 80, govori o potrebi sistematizacije vrednovanja volonterskog rada mladih kako bi se olakšalo njihovo zapošljavanje, a to podrazumijeva kreiranje obrazovnih programa, zakonsko reguliranje volonterskog rada, razvijanje mehanizama dokumentiranja volonterskog radnog iskustva, podupiranje rada volonterskih centara i prikupljanje podataka o potrebama za angažiranje volontera. Usp. DRŽAVNI ZAVOD ZA ZAŠTITU OBITELJI, MATERINSTVA I MLADEŽI RH, *Nacionalni program djelovanja za mlade*, listopad 2002., str. 49 (internetski dokument: http://www.hidra.hr/Dokumenti/SDRH/npdm_hr.pdf).

⁶⁷ Te se preporuke odnose, primjerice, na: izgradnju lokalne i nacionalne infrastrukture za edukaciju i mobilnost volontera, uz zadržavanje nužne fleksibilnosti ovog područja; povećanje javne svijesti o potrebi volonterizma; uključivanje socijalnih skupina u dobrovoljni rad, posebice mladih, starih, etničkih skupina i skupina s posebnim potrebama; provođenje istraživanja o prisutnosti i ulozi volonterizma u društvu te pružanje podrške volonterizmu od privatnog sektora. Usp. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, *Improving the status and role of volunteers as a contribution by the Parliamentary Assembly to the International Year of Volunteers 2001*. (Internetski dokument: <http://www.volontiram.info/use/instit.html>, str. 203–212.)

ma koje ne dobivaju odgovarajuću podršku javnog sektora, pa ni same javnosti. Pritom se zaboravlja na neke važne vidove volonterizma: ekonomski (volonteri obavljaju poslove koje inače obavlja plaćena radna snaga), te socijalni (izgradnja društvenog povjerenja i solidarnosti, što onda podrazumijeva i oživotvorenje načela supsidijarnosti te izgradnje civilnog društva). Zbog toga je Hrvatskoj potrebno donošenje Zakona o volontiranju, kao jedan od koraka k uspostavljanju aktivnog pristupa države problematici dobrovoljnog rada. Predloženi Zakon o volontiranju, u skladu sa svojom ustavnom osnovom,⁶⁸ namjerava cjelovito regulirati to područje, koje je u postojećim zakonima do sada bilo samo parcijalno uređeno. Naime, u Hrvatskoj je status volontera trenutačno reguliran Zakonom o radu (u njemu je dobrovoljni rad pojmovno reguliran kao neplaćeno stažiranje, a ne kao neprofitabilna djelatnost), Zakonom o obveznim odnosima i poreznim propisima. Prava i dužnosti volontera regulirani su Zakonom o mirovinskom osiguranju i Zakonom o zdravstvenom osiguranju.⁶⁹

Dobrovoljni rad u razdoblju prije II. svjetskog rata odvijao se u Hrvatskoj putem dobrotvornih i humanitarnih društava, pretežno unutar Katoličke crkve i političkih stranaka (HSS), te građanskih asocijacija. U bivšoj SFRJ organizacije koje su uključivale volonterizam, poput radničkih ili organizacija mladeži bile su pod državnom kontrolom, a dobrovoljni rad u smislu definicije navedene na drugom mjestu u ovom radu⁷⁰ nije postojao, iako je praksa tzv. dobrovoljnih radnih akcija bila ključna za poslijeratnu obnovu zemlje. S obzirom na ideološki, pa stoga u praksi i obvezujući karakter radnih akcija, upitno je koliko su radne akcije čak i nakon '50-ih godina XX. stoljeća u SFRJ i drugim socijalističkim zemljama bile dobrovoljne. Drugi oblik volonterskog rada bila su dobrovoljna vatrogasna društva kao lokalna inicijativa za zaštitu od požara, zbog nedovoljne logističke organiziranosti zaštite od požara na državnoj razini. Razvojem civilnog društva od uspostave nezavisnosti Republike Hrvatske dobrovoljni rad u početku je bio vezan uz humanitarnu pomoć ratom stradalim područjima; pomoć žrtvama rata, izbjeglicama i prognanicima; volontiranje građana u nadgledanju provođenja izbora u Republici Hrvatskoj ... Tijekom 2004. izrađen je i Nacrt Prijedloga Zakona o volontiranju.⁷¹

⁶⁸ Misli se na članak 2. stavak 4. alineja 2. Ustava Republike Hrvatske: »Hrvatski sabor i narod neposredno, samostalno, u skladu s Ustavom i zakonom, odlučuje:
– o uređivanju gospodarskih, pravnih i političkih odnosa u Republici Hrvatskoj; (...)«
Cjelokupan tekst Ustava RH dostupan je na internetskim stranicama Hrvatskoga sabora: <http://www.sabor.hr/Download/2003/03/28/ustav.pdf>

⁶⁹ Vidjeti u: NACIONALNA ZAKLADA ZA RAZVOJ CIVILNOG DRUŠTVA RH, *Prijedlog Zakona o volontiranju*, 2004. Internetski dokument: zaklada.civilnodrustvo.hr/files/Zakon_o_volontiranju.pdf, str. 1–4.

⁷⁰ Vidjeti pod podnaslovom: *2.1. Neka pojmovna određenja u svezi s dobrovoljnošću.*

⁷¹ NACIONALNA ZAKLADA ZA RAZVOJ CIVILNOG DRUŠTVA RH, *Prijedlog Zakona o volontiranju*, 2004. Internetski dokument: zaklada.civilnodrustvo.hr/files/Zakon_o_volontiranju.pdf.

Istraživanje »Praćenje siromaštva u Hrvatskoj«, koje su u ožujku i travnju 2004. proveli Hrvatski Caritas i Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, donosi podatak da, u skladu s definicijom volontera kao čovjeka koji najmanje dva sata tjedno stavlja na raspolaganje potrebitima, u hrvatskom društvu volontera ima tek oko 3%.⁷² Spomenutim istraživanjem identificirano je devet socijalnih skupina s visokim rizikom zapadanja u siromaštvo: nezaposleni, starije osobe (bez mirovine), osobe s nižim obrazovanjem, samohrani roditelji, obitelji s više djece, (pre)zadužene osobe, stanovnici ruralnih područja, zaposleni siromašni te mladi (ispod 18 godina), koji su napustili obrazovni sustav. Razvoj organizirane dobrovoljnosti i sustavnije pomoći potrebitima jedan je od ključnih zadataka hrvatskog tranzicijskog društva.⁷³ Potencijal postoji u prakticiranju pomoći na osobnoj razini, dok je odbijanje spremnosti da organizirano pomogne potrebitima u društvu izrazilo 50% ispitanika, a 22% ispitanika spremno je organizirano ponuditi svoju volontersku pomoć jednom mjesečno.

Rezultati navedenog istraživanja usporedivi su s onima iz istraživanja koje je 1998. provela Svjetska banka u suradnji sa Studijskim centrom za socijalni rad Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.⁷⁴ Nalazi istraživanja upućuju na stagnantnost siromaštva u Hrvatskoj, s obzirom na to da je za populaciju siromašnih karakterističan velik udjel nezaposlenih, radno neaktivnih, nižeobrazovanih i starijih osoba (bez mirovine), što upućuje na zaključak da je riječ o skupinama koje trpe dodatan rizik ostajanja u siromaštvu ili još većeg osiromašenja upravo zbog nedostatnog obrazovnog i općenito socijalnog kapitala. Drugi problem koji navodi studija jesu velike društvene nejednakosti, te percepcija subjektivnog siromaštva, koja je u tranzicijskim zemljama veća od službenih pokazatelja. Kao važan čimbenik također treba navesti i demografsko starenje stanovništva. Omjer broja osiguranika i umirovljenika, prema pokazateljima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje iz 2001.,⁷⁵ bilježi upadljivo opadanje: od 4,04 u 1980. (1.816.191 osiguranika / 449.080 umirovljenika), zatim 3,00 u 1990. (1.986.737 / 655.788), na 1,54 u 1998. (1.471.509 / 955.352, odnosno 1,36 u 2000. (1.380.510 / 1.018.504).

⁷² *Praćenje siromaštva u Hrvatskoj: neki pokazatelji*, Hrvatski Caritas i Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK, 2004., internetski dokument: http://snc.hbk.hr/public_html/siromastvo_2005.doc.

⁷³ Usp. također: G. BEŽOVAN, »Amoralni familizam kao prepreka ostvarenju načela supsidijarnosti u hrvatskom društvu«, u: S. BALOBAN – G. ČRPIĆ. (ur.), *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve / Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., str. 80–82.

⁷⁴ Usp. Z. ŠUĆUR, »Siromaštvo i nejednakost u Hrvatskoj: osnovni pokazatelji«, *Revija za socijalnu politiku* 7 (2000.), br. 2, str. 221–227.

⁷⁵ Usp. S. ZRINŠČAK, »Socijalna budućnost Hrvatske: o budućnosti iz perspektive socijalnih nesigurnosti«, u: S. BALOBAN (ur.), *Socijalna budućnost Hrvatske*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve / Glas Koncila, Zagreb, 2002., str. 24.

3. Zaključak

Oslanjajući se na teorijska promišljanja i recentna empirijska istraživanja korištena u ovom radu, zapreke razvoju solidarnosti u hrvatskom društvenom kontekstu možemo sumirati u nekoliko problemskih skupina:

- 1) naslijeđeni vrijednosni sustav iz socijalističkog razdoblja, koji uključuje elemente amoralnog familizma i autoritarnosti;
- 2) niska razina povjerenja građana na mikro (međuljudski odnosi) i makrorazini (institucije sustava i mediji). No treba uzeti u obzir da postoji viša razina povjerenja u neke pokrete (ekološki pokret, pokreti za ljudska i ženska prava);
- 3) niska razina participacije hrvatskih građana u građanskim inicijativama i niska razina raspoloživosti za dobrovoljni rad;
- 4) zakonske i administrativne zapreke udruživanju građana (prenormiranost, normativni optimizam);
- 5) zapreke koje proizlaze iz društvenih činjenica koje izravno utječu na društvenu strukturu (proces tranzicije dodatno otežan ratom i njegovim posljedicama).

Summary

PERSPECTIVES OF THE INTERRELATION BETWEEN SOLIDARITY, TRUST AND VOLUNTARITY IN THE CROATIAN SOCIETY

The interrelation between solidarity, trust and voluntariness in the Croatian society is reflected upon in the paper from a sociological perspective, employing the results of recent researches on this issue. The dispositiveness of the citizens for trust, voluntariness and solidarity is a precondition for their participating in the development of the civil society from the level of local community to the macro-level of society, but it is also an important factor in the conception of life-long learning. In the paper we provide the reflections on trust as a key value for the active civic participation in all areas of their social life as well as on trust as a relation. In the complex contemporary societies, civic engagement in the sense of free association and various civil initiatives, beside trust, requires knowledge and application of the conception of life-long learning as well as understanding, acceptance of the respective system of values, and readiness to take responsibility. A presupposition for this is the appropriate institutional definition, regulation and evaluation of the volunteer work that should be promulgated in the form of a Volunteer Work Act. However, in the Republic of Croatia a systematic solution of this issue has not been reached yet.

Key words: solidarity, trust, voluntariness, civil society, civic engagement, micro-level of society, mezzo-level of society, macro-level of society, life-long learning, Volunteer Work Act.